

הרב מאיר סגרון

ההדס המשולש ומשמעותו במקורות

המתבונן בחיי העם היהודי יראה שיש מקום של כבוד להדס, ובפרט להדס המשולש, באירועים שונים של האדם היהודי ולא דווקא בחג סוכות כפי שנראה בהמשך.

עיקר ההיבט נסוב סביב שני עניינים:

א. ריח ההדס.

ב. ההדס המשולש.

ונשאלת השאלה מה המיוחד שבריח ההדס, הלא ידוע שישנם צמחים בעלי ריח טוב יותר וחזק יותר?
ננסה לבאר זאת לאור דברי חז"ל על ההדס, למה ולמי הוא נמשל, על תפקידיו השונים ובדרך זו נבאר את משמעותו החינוכית.

א. זמיות שנמשלו להדס

באופן כללי אנו מוצאים בדברי חז"ל הרבה מאוד דימויים לכל ארבעת המינים שאנו נוטלים בחג הסוכות. נעסוק אך ורק במה ששייך לענף עץ עבות שהוא ההדס.

מעניין הדבר שדמויות רבות נמשלו להדס, והדבר טעון ביאור.

ראש וראשון לכל, הנמשל להדס הוא הקב"ה וזה נלמד מהפסוק בזכריה המובא לקמן: "והוא עומד בין ההדסים".

עם ישראל נמשל להדס בס' זכריה (א', ח):

"כִּי אֵינִי הַלִּילָה וְהִנֵּה אִישׁ רֹכֵב עַל סוּס אֶדָם וְהוּא עֹמֵד בֵּין הַהַדְסִים אֲשֶׁר בְּמִצְלָה וְאַתְּרִי סוּסִים אֲדָמִים שֹׁרְקִים וְלִבְנִים":

וכותב הרד"ק שם, שהכוונה בפסוק שמלאך ה' (גבריאל) עומד ושולט בכל ד' מלכויות להציל את עם ישראל מידם, ואומר הראב"ע כדכתיב: "הוא ישלח מלאכו לפניך" והכוונה היא למלאך הגואל. ביאור זה תואם לדברי המדרש בויקרא רבה, פרשה ל' אות ט' ומשתלב עמם. והמשיל את ההדסים לעם ישראל כשהוא במיטבו. וכשם שההדס יש בו ריח טוב, כן ישראל יש להם ריח מצוות, ובכך יש להם הזכות לעזרה וליציאה מן הגלות. שהרי בזכות ב' מצוות (דם פסח, דם המילה) יצאו ישראל ממצרים.

וכן אומר המדרש שם אות י"ב שההדס מסמל את אלו מעם ישראל שיש להם ריח (מצוות ומעשים טובים) ואין בהם תורה (טעם).

יצחק נמשל להדס. הדימוי ליצחק מובא במדרש רבא פרשה ל' אות י'. הדימוי צורני, כשם שההדס עבות וצפוף, כך יצחק היה כפות ועקוד ע"ג המזבח. וזה תואם לדברי פסיקתא דרב כהנא פרשה כ"ז שהדס, עליו עשוי כמין קליעה.

יעקב נמשל להדס. הדימוי ליעקב מובא במדרש רבא פרשה ל' אות י'. אף הוא דמוי צורני, כשם שההדס עבות וצפוף ומלא בעלים, כך היה יעקב רחוש (מלא, מבורך) בבנים. הרי מכאן שהדס רומז לבנים.

לאה נמשלה להדס. הדימוי ללאה מובא במדרש רבא פרשה ל' אות י'. אף הוא דימוי צורני, כשם שההדס עבות וצפוף ומלא בעלים, כך הייתה לאה רחושה (מלאה, מבורכת) בבנים. גם מכאן שהדס רומז לבנים.

מרדכי נמשל להדס. על שם צדקותו משול להדס - מדרש תהלים מזמור כ"ב. אסתר נמשלה להדס. על שם צדקותה נקראת הדסה ומשולה להדס (גמי מגילה י, ע"ב; מדרש תהלים מזמור כ"ב).

הדימוי להדס מסמל את הטוב מהרע, כפי שרואים בפסוק "והוא עומד בין ההדסים" שזה הקב"ה, הצדיקים, עם ישראל, מול מלאכי אומות העולם, הרשעים, ואומות העולם ששעבדו את עם ישראל בארבע גלויות. יעקב מול עשיו, יצחק מול ישמעאל, לאה מול עשיו (שהייתה מיועדת לו), מרדכי מול המן, אסתר מול ושת.

וזה שאנו רואים בפסוק בזכריה הנ"ל וכן בישעיה (נ"ה, יג) שהמשותף לכולם:

"תַּמַּת הַנְּצִיץ יִצְלָה בְּרוּשׁ <תחת> תַּמַּת הַסָּרְפָד יִצְלָה הַדָּס וְתָהּ לִידוּד לְשֵׁם לְאוֹת עוֹלָם לֹא יִכָּרֵת."

וכן מבואר הדבר ממדרש אגדה, בראשית פרק כ"ה אות כ"ז על הפסוק "ויגדלו הנערים", שהיו גדלים זה אצל זה, כשהם קטנים אין אדם מכיר אותם איזה הוא הדס ואיזה הוא עיצמוני, כיוון שגדל ההדס, נתן ריחו הטוב ועיצמוני הוציא חוהו.

ב. הגדרת הדס עץ עבות

התורה מכנה את ההדס הכשר בשם: "ענף עץ עבות", ואומרים רז"ל שענפיו קלועים כעבותות וכחבלים, וזהו הדס העשוי כמין קליעה (רש"י ויקרא כ"ג, פסוק מ). ובגמי סוכה לב, ע"ב אמרו: "שענפיו חופין את עצו". ושם הדבר בא

לרמוז בזה שעצו היינו הענף, שהוא שורש המשפחה והעלים, חופין אותו, היינו שהילד יהווה המשך ישיר של ההורים ואף עומד במקומם. מאפיין זה חשוב שמשום כך נפסל הדולב שהוא אמנם קלוע אך אין עליו רצופין לכסות את עצו. למדנו לפי דרכינו, שהוא אינו מקושר לענף המשפחתי. אך אין זה מספיק כי צריכים אנו שיהיו עליו כמין שרשרת מורכבים זה על זה כדברי רש"י שם. היינו שהבן נתלה באב, נתמך בו ותומך בו מבחינה רוחנית.

מאפיין נוסף וחשוב במבנה הנדרש להדס כשר הוא, שלא יהיו קצוות עליו חדים כמחט כיוון שאין זה מדרכי נועם, ומשום כך נפסל צמח ההרדוף. כי התורה, "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" ואין אפשרות לחנך אדם לתורה ולמצוות בדרך שאינה דרכי נועם. וכפי שמובא במס' גיטין נט, ע"א: "שכל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום".

יש להוסיף שהדרישה שההדס יהא משולש תלתא תלתא בחד קינא, היינו שיהיו ג' עלין בקן אחד יוצאין מתוך עוקץ אחד. בא לרמוז למאמר חז"ל: "ג' שותפין באדם, הקב"ה, אביו ואמו", וצריך שיהיו כולם, האב, האם והבן מחוברים אל השותף הראשי שהוא הקב"ה בקו אחד. וזה בבחינת: "והחוט המשולש לא במהרה ינתק". וידוע שהרבה מבעיות חינוך הילד נובעות מנתק הקיים בין ההורים לילד. שמזה בד"כ נובע גם הנתק בין הילד להקב"ה.

והנה, לדעת רבי אליעזר בן יעקב "ענף עץ עבות" בא ללמד על עץ שטעם עצו ופריו שווה. ניתן לומר, שבא ללמד שהאב והאם בדרך אחת עם הבן אלא ששלושתם חייבים להמשיך במסורת אבות, הקודמים להם. פרט נוסף ומעניין שיש בדברי ר' אליעזר היא, ההתייחסות לטעם, וידוע שהטעם מתייחס לתורה, ובא ר' אליעזר לומר שעל ההורים לחנך את הבן במסורת אבות בדרך של תורה.

ג. שימושים של הדס

להדס היו וישנם שימושים רבים בחיי האדם היהודי, שביסודם נועדו לנפש ולנשמה של היהודי. החל מיום הברית שבו אנו מברכים על הדס כידוע, והטעם לכך, אפשר לומר, עפ"י דברי הזוה"ק בפי' ויקהל עמ' רח' שכ':

"ההוא ריחא מעליא דבוסמין איהו הדס. דהא קיומא דאתר קדישא דנשמתין נפקין מיניה הדס איהו. ודא איהו קיומא דנפשא". (והתרגום: וריח המשובח בבשמים, הוא הדס. כי הקיום של מקום הקדוש, דהיינו מלכות, שהנשמות יוצאות ממנה, הוא הדס. וזה הוא ג"כ הקיום של נפש האדם).

ומשום כך יש המקפידים לרחוץ תינוק במים ששרו בהם הדסים כפי שמובא בתשובות הגאונים "שערי צדק" שער ה', ח"ג סי' יא. וכן מובא בסדר רב עמרם גאון סדר המילה.

ומובא בזה"ק פי' צו דף לה, ע"א שההדס נועד להשיב הנשמה היתירה הנאבדת מנפש האדם, עיי"ש. ולכך בקבלת שבת מברכים על ההדס כמובא בסיפור בגמ' שבת דף לג, ע"א כשיצאו רבי שמעון ורבי אלעזר מהמערה, וכן יש עניין גדול לברך על ההדס דווקא בצאת השבת, כפי שמובא בזה"ק הנ"ל, וכן בסידור הרוקת, ובאבודרהם סדר מוצאי שבת והובא בטור סי' רצ"ז.

מלבד הטעם הנ"ל סמכו זאת על הפסוק "תחת הסרפד יעלה הדס", היינו להבדיל בין הקודש לחול, וזה תואם את דרכנו שההדס מרמז על ההבדלה בין הטוב לרע.

בחסידי ה' מצאתי רעיון זה בסידור הרוקח שיש לברך על ההדס דווקא, אף שאפשר בשאר בשמים, כיוון שההדס הוא העיקר שנמשלו בו הצדיקים כהדסים אשר במצולה, וסמך ליה "הבדל יבדילני" וכן הביא מרן הב"י בסי' רצ"ז, עיי"ש. כמו כן יש עניין וחשיבות להביא הדסים בעת החופה. ראה בזה בגמ' כתובות דף יז, ע"א במעשה של רבי יהודה ברבי אלעאי וצויין בטור אה"ע סי' ס"ה שהיו רוקדים עם עלי הדס ועושים לכלה חופה מהדסים (וראה רש"י ברכות דף נז, ע"ב ד"ה נערה המאורסה וכן ברש"י מסי' שבת דף קי, ע"א ד"ה דכי נח). ויתירה מזו, מצאנו שאף להודיע על חופה ולהזמין את הקרובים לקחו עמם בד של הדס כמובא ב"אוצר המדרשים" (אייזנשטיין) עמ' שיט:

"ונתן ביד בנו עלי הדס וא"ל לך הזמין כל בני העיר, וכשהלך להזמיןם (לחופתו) פגע בו אליהו ז"ל וכו'".

וזה בבחינת "הכל יודעים למה נכנסה כלה לחופה" והוא להעמיד דור ישרים מבורך. ואין כמו ההדס הרומז על כך שהורדת נשמה ונשמה יהודית קשורה בהדס הן בברית והן בכניסת השבת וביציאתה והן בעת החופה והן להבדיל במיטת הנפטר שאף זה פרידה של הנפש, כפי שמצינו במסי' ביצה דף ו, ע"א, ולציין שהנפטר היה בעל מעשים טובים במיוחד, אף הוא צויין ע"י בדי הדס כפי שאנו רואים במסי' נדה דף לו, ע"א ובמסי' כתובות דף יז, ע"א. ואלו הזוכים יובלו לגן של הדס כמובא בגמ' שבת דף קד, ע"א.

מכאן אנו רואים שאף השימושים של הדס המובאים בדברי רבותינו מציינים את הרעיון שההדס מסמל את האדם היהודי המתנהג נכון ובעל מעשים טובים והדבר בא לידי ביטוי במיוחד בהדס משולש כפי שרמז הזוה"ק הנ"ל, ומצאתי לכך סיוע מעניין בחידושי הריטב"א סוכה דף לב, ע"ב שכי' בביאור מדוע הדס שאינו משולש נקרא הדס שוטה וז"ל:

"יהנכון שנקרא הדס שוטה על שם שאין עליו הולכין כסדר וכשורה והוא כשוטה שאין לו סדר ושיטה".

זאת אומרת, שהדס משולש מסמל את האדם שיש לו סדר והנהגה קבועה. ואילו מי שאינו הולך כשורה נקרא שוטה. והדברים משתלבים יפה בדברי ריש לקיש שאמר במסי' סוטה (דף ג', ע"א) אין אדם חוטה אא"כ נכנסת בו רוח שטות. וכן אומר רש"י (תהילים ל"ד, א) ששוטה זה אדם ששינה דברו וטעמו. ולעניינו היינו ששינה מדרכי אבות.

ד. המשמעות החינוכית

כתוב בספרים שהדרך לגרום לעץ ההדס שיהא הדס משולש הוא בשני אופנים.

א. גיזום מאוד חריף או שריפת העץ עד קרוב ליסוד.

ב. השקיה בהרבה מאוד מים.

והנה בדרכי חינוך של ילד גם כן ישנם ב' דרכים יסודיות:

א. דרך ההענשה על מעשים לא נכונים ותגמול נאה על עשיית טוב.

ב. אין מקום להענשה כלל, אלא מתוך אהבה ושמחה ילמד להתנהג נכון.

המתבונן יראה שהדרך לגרום להדס שיהא משולש מקביל וחופף לב' הדרכים בחינוך הילד.

א"כ ניתן לומר בפשטות אחר שהראינו שהורדת נשמה יהודית מסומלת ומרומזת בהדס, וכן ההדס רומז לבנים כפי שראינו קודם אצל יעקב ולאח, אנו רואים שאף האופן שבו הנשמה תישאר יהודית בכל דרכיה ומעשיה ודרך חינוכם של הבנים אף הוא רמוז בהדס.

כעת מובנת חשיבותו של ההדס בחיי האדם היהודי. ומכיוון שהיהדות מייחסת חשיבות מאוד גדולה לחינוך ילדים בדרך התורה שעד כדי כך שמצוות לימוד תורה שהיא ביסוד קיומנו, שהיא המבדילה אותנו מן העמים נאמרה בתורה ביחס לילדים שנאמר "ושננתם לבניך... ולמדתם אתם את בניכם". שמפסוקים אלו נלמדת מצוות תלמוד תורה. חז"ל מצאו לנכון להפנים בקרבנו מסר זה ע"י ההדס שמסמל זאת. לכן בהרבה אירועים אדם לוקח הדס, לרמוז על הדבר שאמרנו.

ועלה בדעתי עוד היבט, והוא, שבזמן מתן תורה נקשרה לעם ישראל נשמה גבוהה ומיוחדת בעת שאמרו "נעשה ונשמע", עד כדי כך שפסקה זוהמת הנחש, ובחטא העגל חזרה זוהמתו.

וידוע שמתן תורה היה ע"י כפיית הר כגיגית, מאונס ולא מרצון ואילו בימי פורים קיבלו את התורה מרצון וכפי שנאמר במגילה "קיימו וקיבלו עליהם ועל זרעם", ואף בימים אלו נקשרה להם נשמה גבוהה ומיוחדת מכך שקיבלו עליהם את התורה מרצון.

והנה המתבונן בשני הזמנים של מתן תורה, אחד מאונס ואחד מרצון, הוא מבחין שהם מקבילים לשני הדרכים שיש בחינוך, דרך הייסורין והעונש ודרך האהבה והנתינה. וכן בעבודת ה' יש עבודת ה' מיראה ויש עבודת ה' מאהבה, כך ההדס כדי שיהא משולש יש בו בחינה של עבודת ה' מיראה, והיא ע"י גיזום חריף או שריפה, ויש דרך נוספת לעשותו משולש והיא ע"י השקיה בהרבה מים וזה בבחינת עבודת ה' מאהבה ואין מים אלא תורה.

גם הרעיון הזה שאפשר לעשותו משולש ע"י השקאה בהרבה מים ו"אין מים אלא תורה" בא להשלים את החסר בהדס, שהוא התורה.

מכאן ניתן לתת הסבר נוסף למנהג בחג השבועות שמפזרים ירק, וישנה עדיפות שיהיו מיני בשמים שריחן נודף וזה דמי ממש להדס. ואולי יש להסביר שהטעם שלא כתבו רבותינו שיש עניין בהדס דווקא בחג השבועות הוא משום שקבלת התורה בחג זה הייתה מאונס וכפיה הרומז לדרך חינוך לא מומלצת, שהיא ההפחדות והאימים והענישה וכדו'.

מאידך גיסא אנו רואים במגילת אסתר את הדמויות המרכזיות שהצליחו להביא את עם ישראל באותה תקופה למדרגה של קבלת התורה מרצון, היו מרדכי ואסתר, שאף הם נמשלו להדס כפי שראינו לעיל.

מעין סיוע ואף סיכום לכל הרעיון, מצאתי בחוברת "ניצוצות" מס' 5 שהמילה "הדס" רמוזה בתורה בדילוג של מ"ט אותיות. ובהתבסס על שני קודים. האחד הוא קוד הי"ג הקשור לייג מידות הרחמים, ולגימי אהבה. והקוד השני הוא קשור לשם הקדוש, יקוק. אנו רואים מכאן שארבעת המינים ובתוכם ההדס המשולש רמוזים בשני קודים הקשורים לאהבה ולרחמים וזה מסמל את אשר אמרנו שניתן להשיג הדס משולש בדרך של הרבה נתינה, הרבה מים, וזו הדרך המועדפת. וכן הדבר לגבי תהליך חינוכי שהדרך המומלצת בחינוך היא חינוך מתוך אהבה, נתינה והרבה חום.

והדילוג, מ"ט רומז לתהליך חינוכי שכן ראינו שעם ישראל ביציאתו ממצרים עבר תהליך חינוכי במשך מ"ט יום עד הגיעו ליום מתן תורה, שבו הגיעו לשיא, שהרי פסקה זוהמתן. ורמז זה הוא נפלא!